Journal of Advances and Scholarly Researches in Allied Education
Vol. XI, Issue No. 22, July-2016, ISSN 2230-7540

ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਮੇਰੀ ਖੇਡ (ਸਵੈਜੀਵਨੀ) : ਇਕ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

Dr. Harjot Kaur*

Professor in Punjabi, Department of Distance Education, Punjabi University, Patiala

---------------------------------x---------------------------------

ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ : ਕਾਵਿ੍ਸ਼ਾਸਤਰ

ਵਾਰਤਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਧਾ ਹੈ ਜਿਸ ੯ ਅਸੀਂ ਪਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਲਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਦ ॥ਆਤਮ ਕਥਾ❁, ॥ਆਪ ਬੀਤੀ❁ ਤੇ ॥ਹੱਡ ਤਿੀ❁ ਆਦਿ ਹਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨੀ ਲਈ ॥ਆਪਣੀ ਕਥਾ❁ ਪੈਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ੜਅਬ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਬਖਾਨੂ" ਅੰਗ੍ਰੇ੭ੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ੯ ਆਟੋ੍ਬਾਇਓਗ੍ਰਾਫੀ (ਂਚਵਰਲਜਰਪਗ਼ਬੀਖ) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਖਾਹਿ਼ਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ੯ ਦੱਸ ਸਕੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਉਸ ੯ ਯਾਦ ਕਰੇ, ਜਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ੯ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ।

ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ੯ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੇਖਕ ੯ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਵਿਚਲੇ ਨਿੱਜੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੂਸਰਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣਾ। ਸੈ੍!ਮਾਨਸਿਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਉਚੱਤਾ। ਬੀਤ ਚੁਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਯਾਦ ੯ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਢੰਗ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਨਿਯਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਭਾਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਆਦਿ।

ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ੯ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਧਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੀਵਨੀ, ਸ੮ਰਨਾਮਾ, ਨਾਵਲ, ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਤੇ ਸੰਸਮਰਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਅੰਤਰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ੭ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਜੀਵਨੀ

ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਅਤਿ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਹੀ ਭੇਦ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ੯ ਉਲੀਕਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਗੌਰਵ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੂਸਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ੯ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਆਪ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੈ!ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੀਵਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ੯ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੂਜੈਲੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਨਾਵਲ

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੋਵੇਂ ਕਲਪਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦਕਿ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ੭ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਜੀਵਨ ਵਰਗੀਆਂ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮਨਘੜਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ੯ ਸ਼ਕਲ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦਾ ਰੋਲ ਬੜਾ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ

ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ ਨਵੀਨ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਵਿਧਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜੀਵਨੀ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਸਾਹਿਤਿਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਹੈ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਸੱਚ ਲਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ੯ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਲਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ੯ ਉਲੀਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਤੇ ਕਲਪਣਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ੯ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਕਲਪਨਾ ੯ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ੭ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਠੋਰ ਸਚਾਈ ੯ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਸੰਸਮਰਨ

ਸੰਸਮਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਯਾਦਾਂ ਹੈ। ਸਮਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ। ਸੰਸਮਰਨ ਵੀ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਨਾਲ ਕਾ੮ੀ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਮਰਨ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਰੋਚਕ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਲ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰਖਣਾ ੭ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਜਦ ਕਿ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਬੱਧਤਾ ਤੇ ਸੁਸੰਗਠਿਨਤਾ ੭ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਬਹੁਤੀ ਖਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇਣ ਵਲ ਰਖਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸੰਸਮਰਨ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ੯ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਬੋਧ ਹੋਵੇ। ਸੰਸਮਰਨ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰੀ ਜਗਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦਾ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਡਾਇਰੀ

ਸੈ!ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਡਾਇਰੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਆਤਮ ਵਿਵੇਚਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦੂਜਿਆਂ ੯ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਡਾਇਰੀ ਰੋ੭ ਦੀ ਰੋ੭ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਨਾਵਟੀਪਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਰੋ੭ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਹਾਲ

www.ignited.in

ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਤੇ ਓਂਕਿਆਂ ਆਦਿ ੲ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਡਾਇਰੀ ਘਟਨਾ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸੌਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਡਾਇਰੀ ਜਿਤਨੀ ਕਾਲ ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਰਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ। ਡਾਇਰੀ ਵਿਚਲਾ ਕੋਈ ਦਿਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਦਕਿ ਸੌਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ੲ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਰਤਕ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਤੇ ਅੰਤਰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸੌਜੀਵਨੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ :

ਸੌਜੀਵਨੀ ਸੌ ਦਾ ਸੌ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਬਿਆਨ ਜਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।[67] ਰਾਏ ਪਾਸਕਲ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੌਜੀਵਨੀ ੲ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।[68] ਸੌਜੀਵਨੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਰਾਏ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਸੌਜੀਵਨੀ ਜਾਂ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ੲ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਿਰੋਲ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮੂੰਹੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਅਕਤਿਤ! ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਰਖ ਕੇ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤਿਤ! ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਸਫਲਤਾ ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਉਚੇਚ ਜਾਂ ਆਡੰਬਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਦਰਪਣ ਉਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਲਟਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਸੌ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ, ਨਿੱਜੀ ਨਿਰੀਖਣ, ਡੂੰਘੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।[69] ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੌਜੀਵਨੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਲਿਖਾਰੀ ਆਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ, ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ, ਅਨੁਭਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਵਰਣ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਕ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗਿਆਰਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਬਰਫ ਦੇ ਦਾਗ, ਫੂਸ ਦੀ ਅੱਗ, ਕਿਰਨਾਂ ਦੀ ਰਾਖ ਆਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

॥ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਮੇਰੀ ਖੇਡ❁ ਸਾਲ 1981 ਵਿੱਚ ਛੱਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਝਾਤ ਪੁਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਉਹ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਅੱਧ ਤਿਹਾਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ੲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸਦੀ ਜੀ ਭਰਕੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਰਹੀ।

॥ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਮੇਰੀ ਖੇਡ❁ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ॥ਦੋ ਸ਼ਬਦ❁ ਅਧੀਨ ਸੌਜੀਵਨੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਉਲੇਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ :ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਸ਼ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਜ਼ੀ ਖੇਡਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪੱਤੇ ਉਹ ਆਪ ਨਹੀਂ ਚੁਣ ਸਕਦਾ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਸੋ ਆ ਗਿਆ। ਹਾਂ ਉਹ ਪੱਤੇ ਸੁੱਟਣੇ ਉਹਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੂਝ ਬੂਝ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜਿਤ ਵਧੇਰੇ ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਚਾਲ ਵਿਗੜ ਜਾਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਯਕੀਨੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਖੇਡ ਅਜਿਹੇ ਰਾਹ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇ ਪੱਤੇ ਤੇ ਚਤਰਾਈ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੇ ਹੀ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ੲ ਖੇਡਣਾ ਕਾਫੀ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਰਿਹਾ। ਆਸ ਹੈ ਮੇਰੀ ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਪਾਈ ਝਾਤ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਲਾਈਨਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ੲ ਤਾਸ਼ ਦੀ ਖੇਡ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ੲ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਸੌਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਅਗੇ ਰਖਿਆ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਲਛਣਾਂ ਜਾਂ ਲੋੜਾਂ ੲ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਦੀ ॥ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਮੇਰੀ ਖੇਡ❁ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸੌਜੀਵਨੀਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਖ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸੌਜੀਵਨੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਲੱਛਣ ਹੈ ਕਿ ਸੌਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਬੀਤ ਚੁਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਲੇ ਕੇਵਲ ਆਦਰਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਔਕੜਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੌਜੀਵਨੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾੲ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਉਤਰਾਅ ਚੜਾਅ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹਨ :

ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਬਚਪਨ ਬੜੀ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਿਆ। ਘਾਲਨਾ ਘਾਲਦਾ ਧੱਕੇ ਧੋੜੇ ਖਾਂਦਾ ਉਹ ਐਮ.ਏ.ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਸਦਕਾ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਪਦਵੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ੲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਪੜ ਵੇਲਣੇ ਪਏ,ਕਦੇ ਟਿਊਸ਼ਨ ਕਰਨੀ ਪਈ, ਕਦੇ ਪਾਠੀ ਬਣਨਾ ਪਿਆ, ਕਦੇ ਡਾਕਟਰੀ ਦਾ ਆਡੰਬਰ ਰਚਣਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ, ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਸੱਭ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ।

ਦੂਸਰੇ ਲਛਣ ਅਧੀਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸੌਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਪੁਆਉਂਦਾ ਹੈ। ॥ਆਪਣੀ ਕਥਾ❁ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਤ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੌਜੀਵਨੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰਦੀ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਝਾਤ ਪੁਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨ ਕੈਸਲ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਸੌਜੀਵਨੀਆਂ ਉਹੋ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਅੰਦਰਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ।[70]

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ, ਭੂਆ ਤੇ ਤਾਇਆ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁਤਰ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਬੜਾ ਹੋਣਹਾਰ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖਾ ਸੀ। ਉਸ ੲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੇਬ ਖਰਚ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਰੀਦਣ ਤੇ ਲਾ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਛੇਵੀਂ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਕਾਨਾ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ੲ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਮੇਂ ਉਹ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸੌਮਾਨ ਰਖਕੇ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਖੋਜ ਦੀ ਰੁਚੀ ਸੀ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਆਦਿ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਉਸ ੲ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਫਖਰ ਰਿਹਾ। ਉਸ ੲ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਇੰਨੀ ਚਟਕ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸਨੇ ਖੰਨੇ ਤੋਂ ਬੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਕਿਤਾਬ ਲਿਆ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ

---

67 Autobiography, the life, of an individual narrated by himself.
The Encyclopaedia Americana Vol. II, P. 639

68 Design and Truth in Autobiography, P. 131.

69 ਸੰਦੀਪ ਰਾਣੀ, ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ, ਜੁਲਾਈ ਅੰਕ 1983

70 Cassell's Encyclopedia of Literature, Vol I, P. 59-65.

www.ignited.in

ਹਾਲਾਤ ੯ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਸਨੇ ॥ਹਿਟਲਰ ਇਨਸਾਨ ਕਿ ਦਰਿੰਦਾ❁ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਤੇ ਫੇਰ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਲੇਖਕ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਨਾਵਲ ਆਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਦੇ ਦੋ ਨਾਂ ਰਖੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਉਸੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਰਖਕੇ ਹੱਥ ਤੇ ਉਕਰਾ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਪੇਪਰ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਸੈਰ ਕਰਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਫੁਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ੪ੌਕੀਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਟੱਲੇਵਾਲ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੁਲ ਲਗਵਾਏ ਸਨ। ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਤਕੜਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸਨੇ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀ. ਸੀ ਲਿਆ ਪਰ ਉਸ ੯ ਖੇਡ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਾ ਕ੍ਰਿਕਟ ਕੁਮੈਂਟਰੀ ਸੁਨਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ੪ੌਕ ਸੀ। ਕੁਮੈਂਟਰੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਨਵਾਂ ਰੇਡਿਓ ਸੈਟ ਖ੍ਰੀਦਿਆ ਸੀ। ਉਸ ੯ ਕੁਕੜੀਆਂ ਤੇ ਤਿਤਰ ਆਦਿ ਪਾਲਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ੪ੌਕ ਸੀ। ਛੋਟ੍ਹੇਛੋਟੇ ਚੂਚਿਆਂ ਪਿਛੇ ਉਹ ਕੁੱਤੇ ਤੇ ਬਿੱਲੀ ੯ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਦਿਲ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੀੜਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। 1947 ਦੇ ਦਰਦਕਾਂਡ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੁਨਾਮ ਦਾ ਹਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਲੇਖਕ ਬਹੁਤ ਰੋਇਆ। ਉਹ ਦੁਖਾਂਤਕ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵੀ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਹਥੋਪਾਈ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਦੂਰ ਰਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਾਲ੍ਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਢੀ। ਇਤਨੇ ਨਰਮ ਦਿਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਲੋਕ ਉਸ ੯ ਕਠੋਰ ਦਿਲ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਨਾਜਾਇ੭ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ੯ ਸ੭ਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਅਪਰਾਧੀ ੯ ਸ੭ਾ ਉਸ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਅਗੇ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕੁਕਰਮ ਨਾ ਕਰੇ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ੯ ਵੀ ਕੰਨ ਹੋ ਜਾਣ।

ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਣ ਤਾਂ ਉਸ ੯ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਪਾਨਦਾਨ ਦੇ ਮੋਢੀ ਬਾਬਾ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਰ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਓਟ ਦਾ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ।

ਸ!ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ!ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਿ੭ੰਦਗੀ ਵਿਚਲੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤ੭ਰਬਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ੯ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਤੇ ਕੋੜੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ੯ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ!ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਹਥੋਂ ਆਪਣੇ ਬ੭ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਵਰਸਾਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ੪ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਹੋ੪ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਮੌਜ ਬਹਾਰਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ੧ਓ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਬੜੇ ਨਿਝੱਕ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ੯ ਕਦੇ ਚਾਚੇ ਹਰਚੇਤ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿ ਕੇ ਜਾਂ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਘਰ ਬਾਸੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਜਾਂ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਮੁਹਰਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਦਰਖਤਾਂ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਹੋਏ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਤੇ ਵੈਦਗੀ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ੯ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕ੪ਮੀਰ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕ੪ਮੀਰ ੯ ਬਹਿਬਤ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਇ੭ਤੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਟਿਊ੪ਨ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿਤੀ ਸੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸ!ਮਾਨ ਰਖਕੇ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਮਿਲਦ ਹਨ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਯਾਰਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਹੰਸੀ ਮ੭ਾਕ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ੪ੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੌਤ, ਦੋਸਤ ਦੀ ਭੈਣ ਦੀ ਮੌਤ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਬੱਚੇ ੯ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅਥਰੂ ਆਉਣ ਦਾ ਿ੭ਕਰ ਉਸ ਦੇ ਦਰਦ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਮਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਦਰਪਣ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਪਰਜਾਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਦੇ੪ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ, ॥ਦੇ੪ ਹਿਤੂ ਸਭਾ❁ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ, ਆਗਰੇ ਵਿੱਚ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਾਈਕਲ ਸਿਖਣ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ੯ ਵੀ ੪ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਰਚਨਾ ਉਸ ਦੀ ਿ੭ੰਦਗੀ ਦੀ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੂਰੇ ਅਧਿਆਇ (ਇਕ ਦੋਰਾਹਾ ਇਕ ਗ੍ਰਹਿਣ) ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਭਰੀ ਿ੭ੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕੀਤੀ।

ਸ!ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਲਛਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ!ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਆਪਣੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲਏ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋ੪ੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਹੁਣ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੋਈ ਵਾਲ ਕਟਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਤੰਬਾਕੂ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਾਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ੯ ਹਮੇ੪ਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਉੱਤੇ ਮਾਣ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਿ੭ਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹਰ ੪ਬਦ ਉਸ ਲਈ ਹਦੀਸ ਸੀ। ਮਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ੯ ਬਹੁਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਚਾਚੇ ਹਰਚੇਤ ਕੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾ੭ੀ ਦਾ ਕਬੂਲਿਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਲੇਖਿਆ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਬਾਰੇ ਦਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ੯ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਮਿਆਰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲਿਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸਦੀ ਿ੭ੰਦਗੀ ਰਿਹਾ।

ਸ!ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਸ!ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ੍ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਸ!ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋ੪ੀ ਨੇ ॥ਮਾਸ ਦੇ ਸਤੀਰ ਤੇ ਨੰਗੀਆਂ ਨਾਚੀਆਂ❁ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿੱਚ 1947 ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਦਰਦਨਾਕ ਹਾਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ੭ਬਰਦਸਤੀ ਔਰਤਾਂ ੯ ਨੰਗੇ ਨਾਚ ਕਰਨ ਲਈ ਮ੭ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ੯ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਲਾ੪ਾਂ ਨਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਤੇ ਸੁਨਾਮ ੪ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘਰਾਂ ੯ ਅੱਗਾਂ ਲਗਦੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆ੭ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ੭ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਮੇ੪ਾਂ ਇਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਦੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ੭ੰਜੀਰਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕਾਂਗੇ। ਪਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ੯ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਥਾਂ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਦੇ੪ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ੯ ਸਿਰ ਖਪਾਉਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਢਿੱਡ ਨਾਮੁਰਾਦ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਹੀ ਮਰ ਮਰ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।”[71] ਇਕ ਵਾਰੀ ਲੇਖਕ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਤਿਰੰਗੇ ਝੰਡੇ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਕਮੀ੭ ਪਾ ਕੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿਚਿਆ।

ਅਗਲੇ ਲਛਣ ਅਧੀਨ ਸ!ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਿ੭ੰਦਗੀ ਦਾ ਸੱਚਾ ਚਿੱਠਾ ਪਾਠਕਾਂ ਅਗੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸਚਾਈ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਇਮਾਨਦਾਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ

71 ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਮੇਰੀ ਖੇਡ, ਸ!ਜੀਵਨੀ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋ੪ੀ

ਜਾਣੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਿਝਕ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦੇ ਵਾਲੀ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦਿਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਆਈਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਾਧੂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਲਛਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ‘ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਮੇਰੀ ਖੇਡ’ ਇਕ ਸਫਲ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਹੈ ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੱਛੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰੌਚਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਸੀਲਾਂ ਬਣੀ। ਸਵੈਜੀਵਨੀਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਲੱਛਣਾਂ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ। ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦਿਆਂ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਲੱਛਣ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ :-

1. ਲੇਖਕ ਬੀਤ ਚੁਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਲੇ ਕੇਵਲ ਆਦਰਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਔਕੜਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

2. ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਪੁਆਉਂਦਾ ਹੈ।

3. ਸਵੈਜੀਵਨੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚਲੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4. ਸਵੈਜੀਵਨੀਕਾਰ ਆਪਣੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲਏ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਾ ਹੈ।

5. ਸਵੈਜੀਵਨੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਪ੍ਰਤੀ ਲਹਿਰਾਂ ਜਾਂ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

6. ਸਵੈਜੀਵਨੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੱਚਾ ਚਿੱਠਾ ਪਾਠਕਾਂ ਅਗੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸ਼ੈਲੀ

ਸਵੈ ਦਾ ਬਿਆਨ, ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ੈਲੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸਾਂਝ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਣ੍ਢੰਗ ਹੀ ਹਰ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ (ਲੇਖਕਾਂ) ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਦਾ ਹੈ। ਪੋਪ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੈਲੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਹੈ। ਕਾਰਲਾਇਲ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੋਟ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਚਮੜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਟ ਤਾਂ ਵਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਚਮੜੀ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਸਮਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਉਂ ਸ਼ੈਲੀ ਪਾਠਕ ਲਈ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਦਰਪਣ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੀ ਚੇਤੰਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਸ਼ੀਲ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਚੋਣ, ਵਾਕ੍ਬਣਤਰ, ਪੈਰ੍ਹਾਵੰਡ, ਅਲੰਕਾਰ੍ਵਿਉਂਤ, ਉਪਮਾ, ਤਰਤੀਬ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਸਤ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ੍ਪੱਧਰ ਭੀ ਅਹਿਮ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਹਰ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਲਿਖਣ੍ਢੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਫਲ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਕੇ ਮਾਪ੍ਮਿਆਰ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਨੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ, ਸਰਲਤਾ, ਸਾਦਗੀ, ਤਰਕ੍ਪੂਰਨਤਾ, ਮੌਲਿਕਤਾ, ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਰੌਚਿਕਤਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਫਲ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੰਨਗੀ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਦ੍ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ।

ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸਫਲ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਸਰਲਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦ੍ਚੋਣ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ੍ਜੜਤ ਨਾਲ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ੍ਚੋਣ ਬੜੀ ਸੁਚੱਜੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਦਾ ਤੋਂ ਸਾਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬੜੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਭ੍ਰਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲਗਨ ਸੀ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅਭਿਆਸ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ ਵਾਂਗ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਗਲ ਨੂੰ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਉਰਦੂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਹੈ ਯਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਾ। ਜੋ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸਹਿਜੇ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਝੱਕ ਵਰਤ ਲਿਆ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਸ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਤਾਮੀਰ, ਤਸਰੀਹ, ਰਾਬਤਾਂ, ਮਹਦੂਦ, ਤਸ਼ਪੀਸ, ਤਰਦੱਤ, ਤੌਕ, ਮਹਿਸੂਲ, ਤਹਿਬਜਾਰੀ, ਪੈਰਬਾਦ, ਖਸੂਸੀਅਤ, ਖ਼ਿਤਮ ਜ਼ਰੀਫੀ, ਅਲਬੱਤਾ, ਫੈਜ਼ਯਾਬ, ਇਸਤਗਾਸਾ, ਮੁਦਾਖਲਤ, ਵਰਗੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਟ, ਮੂਡ, ਆਊਟ ਲਾਈਨ, ਜੇਬ, ਚੇਲੰਜ, ਚਾਂਸ, ਵਰਕਰ, ਫੀਲਡ, ਲੈਕਚਰ, ਡਾਊਨ, ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ, ਰੀਵਾਈਜ਼, ਹੈਂਡਲ, ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ, ਰੁਟੀਨ, ਡਿਸਮਿਸ, ਕਨਫਰਮ, ਟਰੇਨਿੰਗ, ਸਪੀਚ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਥਾਂ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਢੁਕਵੇਂ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਇਹਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ, ਸਾਦਾ ਤੇ ਸਰਲ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਹਥੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਤਿਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਪਰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਆਖਰੀ ਛਟੀ ਪਰਾਂਹ ਹਟਾਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਰੁਪਈਏ ਜਿੰਨੀ ਥਾਉਂ ਵਿੱਚ ਸੁੰਗੜੇ ਬੈਠੇ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਡਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਡਰੀਏ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜਿਆ ਇਹ ਕਿਤੇ ਦੇਸੀ ਸਾਬਣ ਦੇ ਬੁਲਬੁਲਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਨਾ ਫਿੱਸ ਜਾਣ।”[72]

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਛੋਟ੍ਛੋਟੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਤ ਕਰਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੁਹਜ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਹੈ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਕਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਣਾਵਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਸ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਉਹ ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ : “ਗਡੀ ਨੇ ਦਿਲ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣਾ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਅਜੇ ਕੋਈ ਹੱਥ, ਪੈਂਡਾ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਤਾਹੀਓਂ : ਅਸੀਂ ਲਟਕਦੇ, ਮਟਕਦੇ, ਖੇਡਦੇ, ਮੱਛਰਦੇ ਜਾਂ ਰਹੇ ਸਾਂ।

72 ਉਹੀ

www.ignited.in

ਕਿੰਨੇ ਸਾਰੇ ਜਾਹਬਾਂ ਦੇ ਭੇੜ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਤਹਿ ਹੋਇਆ ਚੁਚਿਆਂ ਵਾਲੇ ਗਲਾਬ ਵਿੱਚ ਬੁਕਲ ਮਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਤੇ ਗੋਰਾ ਲਾਲ ਸੈਕੰਡ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਜਾਵਾਂ। ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਐ ਨਾ ਚੁਚਿਆਂ ਦਾ ਚੂਹਕਣਾ ਸੁਣਨਾ ਐਂ।"

ਸਫਲਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਅਗਲੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜ ਉਸ ਬਿਆਨ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਰਕਪੂਰਨ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਨਿਆਯਸ਼ੀਲ ਤੇ ਦਲੀਲ ਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਤਰਕਪੂਰਣ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਜਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲੇਖਣੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ॥ਕਾਲੇ ਮੈਂਡੇ ਕਪੜੇ❀ ਯੁਗ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਙਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੋਚਿਆ, ਇਹ ਵੀ ਪਾਗਲ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਹੁਣੇ ਹੀ, ਪਰ ਨਾਂਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਹ ਵੀ ਦਸਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਘਰ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ ਤੋਂ ਸਤ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਏਥੇ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ, ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।"

ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ਇਕ ਸਫਲ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਲਛਣ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਫਲ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਇਕਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਛੋਟੇਛੋਟੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਪੂਰਨ ਏਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੁਸਤ ਵਾਕਾਂ ਤੇ ਸੁਯੋਗ ਪੈਰਾ ਵੰਡ ਰਾਹੀਂ ਇਕਹਿਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਟੀਸੀਆਂ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਫਲ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਕਲਾਤਮਕ ਤਾਲਮੇਲ ਤੇ ਤਰਤੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਸੋ ਸੁੰਦਰ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣਾ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਆਵਸ਼ਕ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜੋਸ਼ੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਂ ਉਹ ਗਲ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਇਹ ਔਗੁਣ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੜਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਜੋੜੀ ਹੈ।

ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਗਦ ਵਿਧਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਵੈਜੀਵਨੀਕਾਰ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਚੇਤੰਨ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨਾਤਮਕ, ਵਰਨਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਨਾਇਕ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤੱਤਾਂ (ਵਿਭਿੰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ) ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਆਖਿਆਮਈ (ਵਰਨਣਾਤਮਕ) ਜਾਂ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗਲ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਸਮੇਂ ਹੇਰ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਗਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮਈ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਣ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ :

ਙਸਾਡੇ ਵਲ ਤਾਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਧੂਪੀਆਂ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਧੂਪ ਵੀ ਧੁਖਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।"

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਂਤ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਨੇੜਤਾ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਈ ਥਾਂ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਬਾਤ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ॥ਇਕ ਧੰਨਵਰੀ ਹੋਰ❀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਙਦਵਾ ਬੂਟੀ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖੇਡ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠ ਕੇ ਪੇਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੋਗੇ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ?"

ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ॥ਵਿਅੰਗ❀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਚੋਟ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਕਿਸੇ ਗਲਤ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਚੋਭ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਝਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਤੇ ਪੰਜਾਰੀ ਦੇਣ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਥੀ ਪਕਾਈ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਰਚੇ ਵਾਲੀ ਸੁੱਕੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਅੰਗ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਙਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਭਲਾ ਅਜ ਸਾਡੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਕੁਸ਼ਤੇ ਖਾਧੇ ਹੋਣਗੇ, ਹੀਰਿਆਂ ਦੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ, ਯਾਕੂਤ ਦੇ ਕਿਸ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਗੁਣਾਂ ਲਈ।"

ਉਹ ਸਮਾਜ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਸਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ :

ਙਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਉਹਨੀਂ ਘਰੀ ਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਜਿਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਖੁੱਡ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾ ਹੋਵੇ।"

ਙਉਹਦੇ ਵਾਜੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਐਉਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜ਼ਹਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਦਿਓਕੱਦ ਚੀਤੇ ਅਰੜਾ ਰਹੇ ਹੋਣ।"

॥ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਮੇਰੀ ਖੇਡ❀ ਨੂੰ ਰਸ੍ਮੁਗਧ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਰੌਚਕਤਾ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਸ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹਾਸ ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ॥ਕਿੱਸਾ ਰੇਲ ਦੇ ਗੁੱਸਣ ਦਾ❀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਨਾ ਖੇਡਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪ੍ਰਤੀ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਙਇਕ ਵਾਰ ਵੱਡੀ ਨੇ ਕੱਟੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਆਵੋ ਬਾਹਰ ਚੱਲ ਕੇ ਖੇਡੀਏ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, ॥ਨਾ ਭੈਣੇ ਏਥੇ ਹੀ ਕੰਨ ਹਿਲਾ ਹਿਲਾ ਕੇ ਖੇਡਾਂਗੇ।❀ ਕੱਟਾਂ ਕੰਨ ਹਿਲਾ ਲੈਂਦਾ। ਜੋਸ਼ੀ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਹਿਲਣ।❀

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ॥ਇਕ ਕਟਕ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ❀। ਜੋਸ਼ੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਪਰ ਮਾਨਵੀਕਰਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

॥ਪਰ ਗਡੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਧਰੇ ਨੱਕ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਖੜੋਤੀ ਰਹੀ।❀

॥ਉਹਦੀ ਛਪਾਈ ਅੰਗ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਰਕਾਨ ਨੇ ਫੁਲਕਾਰੀ ਕਢੀ ਹੋਵੇ।❀

ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ॥ਬਣਵਾਸ❀ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਤੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਦੀ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਵੀ ਪਾਤਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁਕਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ

ਕਿ ॥ਇਕ ਕਟਕ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ❀ ਵਿੱਚ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਬਣਦੇ ਮੌਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁਕਵੇਂ ਅਖਾਣਾਂ, ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਵੀ ੪ੈਲੀ ੯ ੪ਿੰਗਾਰਦਾ ਹੈ।

ਠੁੱਠ ਵਿਖਾਉਣਾ, ਸਖਤੇ ਦਾ ਸੱਤੀ ਵੀਹੀਂ ਸੌ, ਸਤੀਂ ਕਪੜੀਂ ਅੱਗ ਲਗਣੀ, ਖਜੂਰ ਸੇ ਗਿਰਾ ਆਸਮਾਨ ਮੇ ਅਟਕਾ, ਉਭੁੱਲ ਚੁਭੱਲੀ ਲਗ ਜਾਣਾ, ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਮਛੀ ਦੇ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਚੁਭਣਾ ਆਦਿ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ॥ਸੋ ਦਰ ਕੈਸੇ ਛੱਡੀਐ ਜੋ ਦਰ ਐਸਾ ਹੋਇ।❀ ਆਦਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਣਾਂ ੯ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਫਲ ਵਾਰਤਕ ੪ੈਲੀ ਕੁਝ ਕੁ ਆਵ੪ਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ੯ ਅੱਡਰਾਪਨ ਜਾਂ ਨਿਵੇਕਲਾਪਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਾਏ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ੪ੈਲੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਹੈ (ਛਵਖ;ਕ ਜਤ ੍ਹਅ)। ਪਰ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋ੪ੀ ਦੀ ੪ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਅੱਡਰਾਪਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ੪ੈਲੀ ੯ ਕੋਈ ਨਿਵੇਕਲਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਤੇ੍ਕਿਤੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਅਜਨਬੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ।

ਚਰਚਾ ੯ ਸਮੇਟਦਿਆਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋ੪ੀ ਇਕ ਸਾਦਾ, ਸਪੱ੪ਟ, ਸਰਲ ਤੇ ਰਸਦਾਇਕ ੪ੈਲੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਅਨੰਦ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਟ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿ੪ੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ੪ਰਧਾਮਈ ਹੈ। ਭਾਵੁਕ ਹੋਕੇ ਉਹ ਕਈ ਥਾਂ ਉਪਰ ਸੈ!ਪ੍ਰਸੰ੪ਾ ਹਦੋਂ ਵੱਧ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ੪ੈਲੀ ਸਰਲਤਾ, ਸੁੱਘੜਤਾ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਉਹ ਬੋਝਲ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਰਹੱਸਮਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

Corresponding Author

Dr. Harjot Kaur*

Professor in Punjabi, Department of Distance Education, Punjabi University, Patiala

E-Mail –

www.ignited.in